

SEMENÁŘSKÁ KONTROLA – VÝROČÍ VZNIKU A BILANCE ČINNOSTI

Seed control – anniversary of inception and audit of activity

Miroslav HOUBA

ÚKZÚZ BRNO, ODBOR OSIVA A SADBY

Summary, keywords

Seed control in the Czech Republic, which is from the origin of Central Institute for Supervising and Testing in Agriculture in 1951 the part of this state institution, celebrates its 125 year's anniversary this year. It belongs to the ten oldest European testing workplaces. The author of this contribution summarizes the evolution during past decades and emphasizes the most significant organizational and legislative dividing lines. There are also mentioned some elucidatory data concerning the extent of the work. The importance is especially laid on the present situation in seed industry.

The ways for an improvement of this situation are also outlined.

Úvod

Výročí vzniku České zemědělské univerzity a výročí semenářské kontroly spolu zdánlivě nesouvisí – už na první pohled z rozdílu délky trvání. Přesto shledáváme mnohé souvislosti a to dokonce životně důležité pro obě instituce. Semenářská kontrola by nemohla existovat bez přítomnosti a zapojení kvalifikovaných a odborně fundovaných lidí. Zemědělské školství řešící problematiku zemědělství v nejširších i zcela konkrétních souvislostech a oborech by nemohlo existovat bez zemědělství. A zemědělství – bez osiv či semen by prostě nemohlo být.

1. Vznik systému

Jedním ze základních vstupů do zemědělství je osivo. V letošním roce uplynulo 125 let od založení Ústavu pro zkoumání semen v Praze. Bylo to jen několik let po vzniku první stanice semenářské kontroly na světě, k němuž došlo v r. 1869 v saském Tharandtu, z popudu Prof. Friedricha Nobbeho. Pražská instituce byla v první desítku stanic semenářské kontroly v Evropě. Činnost dnes hodnocená a bilancovaná nalézá stále hluboký smysl a význam v měřítku tuzemském i mezinárodním.

Je velmi zajímavé srovnávat tehdejší zakládací listinu Zemské rady království českého vydanou 3. července 1877 na základě rozhodnutí „K.u.K. Ackerbau Ministerium in Wien“, jakož i „Statut für die Samenkontrollstation des Landeskulturathes zu Prag“ z 26. května téhož roku s pozdějšími předpisy a dokumenty vydávanými u nás i v mnoha zemích světa. Počáteční smysl vzniku činnosti spočíval v tom, že došlo k institucionálnímu zakotvení ochrany zemědělce, aby osivo nakupované od jiného zemědělce, resp. obchodníka, mělo nejlepší parametry kvality a pěstitel nebyl šizen. Od samého počátku byly formulovány povinnosti a práva a také vyčísleny a stanoveny pokuty a tresty za porušování pravidel. Prakticky totéž, avšak v podstatně širším a složitějším měřítku se koná i dnes na bázi platné legislativy. Zatímco v počátku šlo o to, aby u několika hlavních sledovaných druhů – pšenice, žita, ječmene, jetelů, plicních trav, leguminos a lnu byly dodržovány stanovené hodnoty kvality, tj. čistota osiva se zárukou minima příměsí a klíčivost, v pozdějších letech to už byly desítky kritérií (viz tab. 1). Kromě hodnocení četných dalších vlastností osiva včetně zdravotního stavu, přibývalo mnoho kritérií pro hodnocení množitelských porostů, z nichž je osivo vyráběno.

Už ve dvacátých letech minulého století bylo započato s hodnocením odrůd a jejich rozdílných znaků a to na bázi potřeby garance druhové a odrůdové čistoty a pravosti. Hodnocení množitelských porostů jako východisko dalšího posuzování a zkoušení se tak stalo jednou ze základních metod a prioritou práce semenářské kontroly. Finálem činnosti je ovšem od počátku do dnešní doby vydávání osvědčení, resp. podle dobově platné zákonné úpravy - uznávacího listu, certifikátu či

rozhodnutí o kvalitě osiva (sadbý), na základě laboratorního zkoušení.

2. Vývoj semenářské kontroly ČR v historické posloupnosti

V počátcích činnosti bylo ročně rozborováno jen několik desítek vzorků, ale už po roce 1908, kdy vznikla „Kontrolní stanice semenářská“ stoupal postupně počet na 3 až 10 tisíc vzorků ročně. Během první republiky působily na území tehdejšího Československa 3 instituty:

- ♦ Kontrolní stanice semenářská při Zemědělské radě v Praze (Čechy a Vitorazko)
- ♦ Moravský zemský výzkumný ústav zemědělský v Brně (Morava, Valticko, Slezsko a Hlučínsko)
- ♦ Ústav pro kontrolu semen Štátních výzkumných ústavů pol'nohospodárských v Bratislave a v Košiciach (Slovensko a Podkarpatská Rus).

Po vydání zákona č. 128/1921 Sb. (viz dále) na počátku první republiky, který mj. stanovoval povinné plombování zkoušených osiv a obsahoval i sankce s možností pokut a vězení, byla ustavena i osmičlenná „Uznávací komise“, scházející se dvakrát ročně. Komise až na výjimky neprováděla přehlídky porostů, které byly svěřeny pověřeným osobám, ale vyhotovovala „Uznávací listy“ – na základě dat z přehlídek porostů a výsledků laboratorních zkoušek. V roce 1924 došlo k ustavení Mezinárodního sdružení ISTA, kde jeden ze zakladatelů byl i dlouholetý vedoucí české semenářské kontroly Eugen Vítek.

Struktura odděleného zkoušení osiv a přehlídek porostů s vystavováním Uznávacích listů tzv. Uznávací komisí fungovala, včetně období Protektorátu, až do r. 1951, kdy vznikl Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský (ÚKZÚZ), jehož součástí se stala sjednocená semenářská kontrola. To mělo vazbu také na vznik nového znárodněného podniku Oseva a další vývoj ve výrobní a odbytové struktuře semenářských a šlechtitelských podniků. ÚKZÚZ byl nejprve členěn na ústředí v Praze s pobočkami v Žatci, Brně, Bratislavě a Košicích. Později, po vzniku krajů, došlo k rozdělení ÚKZÚZ na krajské pobočky, které měly v oblasti osiv a sadby vazbu na krajské semenářské podniky jako kontrolní orgány. Po odborné stránce byly tyto pobočky metodicky vedeny třemi útvary – odborem osiv a sadby v Praze, odborem ovocnářsko-vinařským v Brně a chmelařským odborem v Žatci. V roce 1962 byly zrušeny tyto odbory a celá náplň byla sloučena a přesunuta do Prahy a do Bratislavy.

V 60. letech fungovalo v rámci ČSR cca 130 semenářských inspektorů a k tomu 10 až 15 zaměstnanců ovocnářsko-vinařské inspekce. Rozsah přehlízených ploch byl přes 300 tisíc ha, ročně bylo přehlízeno 40 tisíc množitelských porostů při cca 70 tis. přehlídkách. V laboratořích bylo zkoušeno ročně 90 tis. vzorků. V té době, po uplatnění zákona č. 61/1964 Sb. o rozvoji rostlinné výroby, podléhalo uznávání veškeré osivo a

sadba všech zemědělských plodin, včetně zelenin, květin, léčivěk a ovocných druhů. Po vzniku federace (1968) došlo v r. 1969 k rozdělení ÚKZÚZ na ÚKZÚZ v Praze a ÚKSÚP v Bratislavě. V polovině 70. let došlo k přidružení tehdejšího Československa do certifikačních schémat OECD.

Na přelomu 80. a 90. let byla struktura šlechtění a semenářství výrazně změněna. Ze dvou stěžejních šlechtitelsko-semenářských organizací v České republice vzniklo během několika let na 400 semenářských větších i velmi malých podniků a přes 600 školkařských firem. Došlo k úplnému rozbití předchozí struktury, vzniku konkurenčního prostředí, ale i značnému pronikání zahraničního kapitálu. V roce 1992 vznikla Českomoravská šlechtitelsko-semenářská asociace. Během deseti let klesl rozsah množení na polovinu (z necelých 300 tis. ha na cca 130 – 140 tis. ha) a s tím souvisel nižší počet množitelských porostů, počet přehlídek a rovněž výrazně nižší počet laboratorních vzorků. Jejich počet byl snížen nejen z uváděného důvodu poklesu ploch, ale i praktickou absencí zkoušení květin, zavedením kategorie standardní osivo u zelenin v r. 1996 a v posledních letech i postupným pověřováním privátních laboratoří ve zkoušení osiv. Zcela nebývalým způsobem stoupl počet odrůd, mj. i v důsledku liberalizace ve zkoušení a registraci. U mnoha druhů dnes zcela převládají zahraniční odrůdy, které jsou až na výjimky výkonnější než odrůdy tuzemské. Dlužno zde ovšem připomenout, že měřítko výnosu nebo jiných výkonových nebo kvalitativních parametrů odrůd není jediné, které by mělo být v kontextu českého zemědělství posuzováno.

V roce 1996 vstoupil v účinnost nový zákon o odrůdách, osivu a sadbě pěstovaných rostlin (č. 92/1996 Sb.). Zákon byl vypracován na principech platných evropských směrnic a v mnoha směrech změnil do té doby ustálené zvyklosti vyplývající z předchozího víc než 30 let platného předpisu. Byly zavedeny nové kategorie tzv. rozmnožovacího materiálu, jasně deklarované podmínky registrace odrůd, do předpisu byly zakotveny sankce za porušení zákona, bylo zavedeno registrační řízení pro osoby zabývající se danou problematikou, nastolen jasný systém v oblasti zkoušení, balení i uvádění do oběhu. Jedna ze zásadních změn však také spočívala v zavedení správního řízení v uznávání množitelství porostů a rozmnožovacího materiálu v důsledku toho, že ÚKZÚZ je správní úřad. Tato okolnost má svá negativa, která jsou předmětem výhrad semenářské asociace i dalších osob, zejména pro ovlivňování rychlosti uvádění rozmnožovacího materiálu do oběhu; v dané době příprav nového zákona se věc intenzivně řeší. Novum je též smluvní pověřování osob některými zkušebními úkony, což je využíváno zejména u laboratorního zkoušení a plně odpovídá celoevropskému trendu přesunu odpovědnosti za rozmnožovací materiál do privátní sféry.

3. Mezinárodní organizace

Ve světovém měřítku je semenářská kontrola zastřešena dvěma systémy: Mezinárodním sdružením pro zkoušení osiv – ISTA (International Seed Testing Association) a Certifikačními schématy pro obchodování s osivem v rámci OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Obě instituce existující desítky let se přitom z hlediska sledovaných hodnot a způsobu hodnocení opírají o existující směrnice evropské unie, jejichž větší část vznikla v polovině šedesátých let; to platí zejména pro OECD.

ISTA se zabývá metodami zkoušení a odběrem vzorků osiv všech generativně množných kulturních plodin a finálem je vydání oficiálního certifikátu pověřenou laboratoří příslušného státu, kdežto certifikační systém OECD garantuje vydáním certifikátu odrůdovou čistotou a pravostí. Není smyslem popisovat rozsáhlá pravidla činnosti obou institucí a způsobu hodnocení, zkoušení a dozoru, ale podat ujištění o tom, že dodržováním pravidel ISTA i OECD, které se průběžně a kon-

tinuálně upravují a přizpůsobují vývoji v oboru, je dosahováno záruky jakosti osiv. Oficiálním zástupcem v obou organizacích je ÚKZÚZ – odbor osiv a sadby. Česká republika, resp. dřívější Československo je členským státem v ISTA od vzniku sdružení v r. 1924 a přidruženou zemí ve schématech pro odrůdovou certifikaci OECD od poloviny 70tých let. V ISTA je dnes kolem 65 členských států, systému OECD se zúčastňuje přes 40 států světa. Pro úplnost je třeba dodat, že vedle ISTA existují ve světě i jiné organizace s obdobným postavením a náplní např. AOSA v USA aj.

4. Současná situace v ČR a perspektivy

Semenářství se v posledních letech ocitlo v defenzivě a to vlivem mnoha souvisejících okolností. Ačkoliv předchozí monopolní organizace (Oseva, Sempra) měly i řadu negativ mj. svým příliš širokým záběrem i celkovým prostředím, kdy nemohlo dojít k účelnému využití mnoha strukturálních výhod, realita dalšího vývoje se nejevila optimální. K přednostem předchozích struktur patřila mj. jakási vnitřní globalizace, kterou zahraniční hosté shledávali jako progres, ovšem s výhradou celkového politicko-hospodářského systému. Sepětí aplikovaného výzkumu, šlechtění, pěstování a výroby osiv, obchodu a někdy dokonce tržní realizace hotových výrobků bylo významné pozitivum, bohužel však nedostatečně využívané mj. i svým centralistickým pojetím. Navíc byla k dispozici i velmi dobrá technická základna a předpoklady kvalifikační. Po změnách na počátku 90. let bylo místo vhodného rozdělení na několik samostatných a vzájemně si konkurujících organizací postupným vývojem utvořeno několik set větších i velmi malých firem, z nichž některé nebyly schopné obchodně obstát. Trh se zcela otevřel vůči zahraničí, vznikla řada delearských firem a semenářských organizací, které nevlastní ani odrůdy, ani půdu, ani technické vybavení, ale jen zprostředkovávají průnik zahraničních odrůd do tuzemských podmínek.

Spolupráce a v mnoha případech zahraniční kapitál do šlechtění a semenářství jsou přirozeně zcela nezbytné jevy a jakákoliv izolace by byla nejen nesmyslná, ale i velmi škodlivá, avšak vše má své optimální meze.

Semenářská kontrola nemůže tento stav přímo ovlivnit, musí však respektovat jak legislativní pravidla, tak sledovat obecný evropský vývoj a v kontextu toho vytvářet podklady k úpravám předpisů.

Jedním z nejrozšířenějších negativních projevů posledních let je ústup od využívání uznaných (certifikovaných) osiv a jejich náhrada osivem vlastní produkce. Děje-li se tak cestou farmářských osiv, v souladu s ustanovením zákona o právní ochraně odrůd (č. 408/2000) včetně odvodu licenčních poplatků, je to v pořádku a jde o obvyklý postup běžný v zemích unie. V naprosté většině se ale jedná o černý obchod, zneužívání odrůd včetně obcházení ustanovení zákona o zákazu prodeje (uvádění do oběhu) rozmnožovacího materiálu vybraných druhů, který nebyl uznán. Důvody jsou bohužel ekonomické: zemědělci mají nedostatek prostředků na nákup osiv. Podobný základ má i chování některých semenářských firem, které provozují tzv. čištění ve mzde; ve skutečnosti tím podrážejí sami sebe, protože prodá-li se osivo jako necertifikované, klesá tím logicky potřeba uznaných osiv. Celková potřeba je totiž dána: součinem pěstitelské plochy a výsevu plus případným vývozem.

Přestože zákon zmocňuje ÚKZÚZ povinností zahájit správní řízení, obvykle se najde minimum případů doložitelných důkazními prostředky. Výrazný průlom v nepříznivé situaci, kdy obměna osiv u hlavních druhů (obilniny) klesala až pod 40%, nastal v posledním roce uplatněním dotačního titulu MZe ČR, který byl schválen zemědělským výborem PS.

Jak bylo zmíněno, je u nás prosazován v souladu s trendem mezinárodních semenářských organizací princip pověřování vybraných zkušebních kapacit privátního sektoru

konkrétními úkony. V dané době půjde až o deset firemních laboratoří, které musí splňovat náročná kritéria odborná, technická i kvalifikační a jsou pod průběžnou „superkontrolou“ ÚKZÚZ. V rámci experimentu budou obdobná opatření perspektivně konána i v oblasti polních přehlídek a odběru vzorků. Legislativně otevřené zůstává zatím administrativně správní řešení výdeje certifikátů u některých druhů (např. obilniny v kategorii C) pro tuzemské použití zmocněnými subjekty.

Základní smysl semenářské kontroly – zůstává po celou dobu jejího trvání stejný: garance kvality osiva (sadby) a zábrana šíření zemědělců. S respektováním společných pravidel mezinárodních semenářských organizací a v evropském prostoru také směrnic EU, přistupují k věci jednotlivé státy organizačně odlišně, ale v zásadě věcně shodně ve smyslu výše uvedeného. To je i cílem našeho konání.

Tab. 1: Přehled současných hlavních kritérií semenářské kontroly

I. HODNOCENÍ MNOŽITELSKÉHO POROSTU

- ověření předplodin, kontrola dokladů a označení
- dodržení předepsaných izolací
- čistota druhu a výskyt kulturních příměsí
- pravost a čistota odrůdy
- zaplevelení (výskyt normovaných druhů)
- zdravotní stav

II. HODNOCENÍ (ZKOUŠENÍ) OSIVA

- analytická čistota
- klíčivost
- speciální hodnocení klíčivosti a zkoušky vitality (chladový test, biologická zkouška životaschopnosti, zkoušky vzcházivosti, test urychleného stárnutí, konduktometrické zkoušky aj.)
- stanovení hmotnosti tisíce semen (HTS)
- stanovení hodnoty milionu klíčivých semen (MKS)
- zkoušení zdravotního stavu
- zkoušky namořenosti osiva, obalování a kalibrace
- zkoušení pravosti druhu a odrůdy (stupeň ploidie, elektrotroforeza, reliefová zkouška ad.)
- stanovení obsahových látek (kyselina eruková, glukosinoláty aj.)

III. VEGETAČNÍ ZKOUŠKY

- parcelní vstupní a následné zkoušky osiva vyšších kategorií a partií osiv v mezinárodním obchodě
- speciální testy (výskyt plevelných řep, stupeň hybridnosti aj.)

Pozn. Všechny uváděné hodnoty a kritéria jsou podrobně uvedeny v metodických a legislativních materiálech. Rozsah zkoušení je odlišný podle druhu i účelu hodnocení osiva.

Tab. 2: Časové mezníky v historickém vývoji (zkráceno)

r. 1869	Založena první stanice semenářské kontroly na světě „Pflanzenphysiologische Versuchs und Samenkontrollstation zu Tharandt“ (Prof. Nobbe)
1877	Ústav pro zkoumání semen v Praze (Statut z 26.5.1877; zakládací listina z 3.6.1877)
1899	Moravská zemská hospodářská výzkumná stanice pro pěstování rostlin v Brně
1908	Kontrolní stanice semenářská v Praze
1921	Zákon č. 128/1921 Sb., o uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sadby a zkoumání odrůd kulturních rostlin Vznik uznávací komise
1924	Ustanovena ISTA (Mezinárodní sdružení pro zkoušení osiv)
1951	Vznik ÚKZÚZ
1961	Zřízení semenářské inspekce
1962	Ustavena ovocnářsko-vinařská inspekce
1964	Zákon č. 61/1964 Sb., o rozvoji rostlinné výroby
1969	Rozdělení ÚKZÚZ na část pro Českou republiku (ÚKZÚZ Praha) a Slovensko (ÚKSÚP Bratislava)
1977	Nová struktura ve šlechtění a semenářství ČR (VHJ Oseva a VHJ Sempra)
1990	Výnos MZe ČR č.j. 1236/90-410 (registrace nových privátních subjektů)
1992	Vznik Českomoravské šlechtitelsko-semenářské asociace
1996	Zákon č. 92/1996 Sb., o odrůdách, osivu a sadbě pěstovaných rostlin
2002	Zákon o ÚKZÚZ; Vládní návrh zákona o oběhu osiv a sadby

Tab. 3: Rozsah semenářské kontroly ČR

	r. 2001	r. 1990
Celkový rozsah množení (včetně sadby brambor) – ha	130490	282109
Počet množitelských porostů	10169	38426
Počet přehlídek množitelských porostů	16542	58912
Počet odebraných vzorků	31038	66619
Počet vystavených certifikátů celkem	28599	57754
z toho: certifikáty ISTA	1444	510
certifikáty OECD	1392	640
Rozhodnutí ve správním řízení – povolení dovozu (mimo uznávací řízení)	76	
objem certifikovaných osiv (tuny)		
- druhy velkosemenné *)	200763	431950
- druhy drobnosemenné a ostatní**)	9401	13145
- celkem	210164	445095

*) obilniny, luskoviny, kukuřice

***) mimo osivo semenných okopanin, zelenin a květin